

Gyémánt Erzsébet Éva (Mezei Györgyné)

*„Az a felfogás, ami akkor volt, az nekem rettenetesen tetszett.
Mindenkinek dolgozni kell, és ez vitt engem ahhoz, hogy tanuljak is.”*

Interjú készítésének helye és ideje: 2020. május 13. Zuglói; További levélváltások, telefonok 2020. június – július során. Interjú készítője, a szöveg kontrollszerkesztője: Gombocz Eszter. Gépelte, és az összefoglalásokat készítette: Frojimovics Kinga.
(Mezei Erzsébettel 2001. május 11-én életinterjút készített a Soá Intézet Vizuális Történelmi Archívuma, azonosító szám: 51 667.)

Erzsébet anyai ági, Agulár nagyapja harcolt az első világháborúban, ahol megsérült, 60 százalékos hadirokkant lett. Az unokái sokat játszottak a karjában maradt – a bőr alatt ide-oda vándorló – golyóval. Apja, Gyémánt István gépészmérnöknek tanult, de a → numerus clausus miatt oklevelet nem kapott. Egy lakatos lányát, Agulár Margitot vette feleségül, majd egy idő után ő vette át apósa lakatosműhelyének vezetését.

Erzsébet 1930. augusztus 4-én született, Budapesten. Ugyanabba az állami iskolába járt Zuglóban, ahová az édesanyja, az elsős tanítónője is ugyanaz volt. Három-négy zsidó lány járt Erzsébet osztályába, velük a helyi elemiben és polgárban is együtt tanult. A nem zsidó diákokkal semmilyen konfliktusuk nem volt a → nyilas korszakig. A tanárok egyáltalán nem voltak antiszemiták, kivéve

a polgáriban a fizikatanárnő. A zsidó gyerekeknek a zsidó ünnepek alatt nem kellett iskolába menniük. A tanárnő az 1942/43-as tanévben pont abból feleltette a zsidó gyerekeket, amit távollétükben tanult az osztály. Az iskolai hitoktatójuk → Dr. Birnfeld Sámuel rabbi volt.

Jávorka utcai házuk, ahol Erzsébet a mai napig él, 1944-ben → csillagos ház lett. Apját is innen vitték el még korábban, 1944 márciusában → munkaszolgálatra. Erzsébet a mai napig emlékszik, hogy az ablakon át meglátta az érkező, → SAS-behívót hozó postást. Gépészmérnökként a mosonmagyaróvári Kühne Gépgyárba került. Apja munkaszolgálat alatt a nagypapa, Agulár Viktor gondoskodott a családról.

Amikor csillagos ház lett, Erzsébeték kétszobás lakásában 3-4 család, összesen 11 fő lakott. A ház másik, szintén kétszobás lakásában pedig összesen 14-en éltek. Főleg asszonyok gyerekekkel, a férfiak munkaszolgálatosok voltak. A zsúfoltság dacára nem voltak nagy veszekedések, az emberek jól meg tudtak egyezni a közös helyiségek, például a konyha használatában. A zsidók 11 és 3 óra között hagyhatták el a csillagos házakat. Mivel azonban jegyrendszer volt, mire a zsidók kimehettek vásárolni, addigra szinte minden elfogyott. Eleve nem volt sok élelem, voltak, akik hajnali négykor kiültek egy széken a bolt elé, hogy kenyérhez vagy húshoz jussanak. A város bombázásának idején a környéket sok találat érte, mivel a közelben van a Rákosrendező-pályaudvar. A csillagos ház lakói a ház pincéjébe mentek. Ide a szomszédos házakból is érkeztek nem zsidó szomszédok, mivel nekik nem volt pincéjük.

A nyilasok a környéken rendszeresen vitték a 40 év alatti nőket romeltakarításra. Többször elvitték Erzsébet édesanyját, meg orvos nagybátyja feleségét is. A romeltakarítás a bombázások alatt is folyt, mindenki nagyon félt. November 16-án a nyilasok az összes munkaképes nőt kiterelték a házból, 5-6 embert, köztük Erzsébet mamáját. A KISOK-pályára, majd onnan az újlaki téglagyárba vitték őket. Lánya elhurcolása után igyekezett a nagypapa védett papírokat szerezni családjának. Egy testvére segítségével ez sikerült is neki, svájci → Schutzpass-t szerzett, amivel a Szent-István parknál lévő → védett házak egyikébe próbáltak meg beköltözni. A családnak azonban óriási gondot jelentett a nagymama (Agulár Viktorné szül. Sach Rozália), aki szélütést kapott, amikor megtudta, hogy munkaszolgálatos fia meghalt a keleti fronton. Súlyos állapotban levő fekvőbeteg volt.

A nagypapa ezért először két unokáját vitte el a Szent-István parkba, ahol egy védett házba igyekezett bejuttatni őket. Ott azonban nagy sor volt, és sorbanállás közben a → nyilasok razziáztak. Éjszakára egy Abonyi utcai csillagos házba terelték, majd másnap reggel a Stefánia úti zuglói nyilasházba vitték tovább őket gyalog. Ez közel volt a zuglói zsinagógához a Thököly úton. A nyilasok a zsinagóga mögött lőtték agyon rendszeresen azokat, akiket különböző helyeken elhurcoltak. A nyilasház udvarán mindenkiről levették a télikabátját és cipőjét. Erzsébet alig tudta

levenni a cipőjét, mivel nagylányként, anyja csizmáját vette fel, amikor a védett házba indult nagyapjával. Másnap a csizma, mely kisebb volt a kelleténél, csak nagy nehezen jött le a lábáról. Egy nyilas addig verte a fejét, amíg Erzsébetnek valahogy sikerült lerángatnia a csizmát magáról. Az egész jelenet alatt az izgatta leginkább, hogy mit fognak szólni a nyilasok, amikor meglátják, hogy lukas a harisnyája, melyet anyja kifejezett kérése ellenére nem stoppolt meg. A nyilasok a nagypapát is nagyon megverték, meg a terhes nőket is. A csoportot végül az újlaki téglagyárba vitték. Mindeközben a magatehetetlen nagymama egyedül volt otthon.

Ebből a téglagyárból vitték el néhány nappal korábban Erzsébet anyját és zongoraművész nagynénjét is. Ők végül Bergen-Belsenbe kerültek, ahol a nagynéni is meghalt. Erzsébetet kisgyerek korában ő tanította zongorázni.

Amikor a menet elindult a nyilasházból a téglagyárba, a két gyerek a halomba dobált télikabátok közül kiszedte a sajátját: Erzsébetnek bordó, testvérének kék színű kabátja volt. A téglagyár felé menet Erzsébetnek pisilnie kellett. Szólt a nyilas kísérőnek, aki miután kiállt a sorból, rávilágított a zseblámpájával és ráparancsolt, hogy tegye. Ilyen körülmények között Erzsébetnek nem sikerült. A mai napig nem tudja a dolgát intézni, ha a vécére más is vár.

A téglagyárban a téglaszáritóba kerültek. Rengeteg idős és gyerek volt ott iszonyatos zsúfoltságban. Két-három napig lehettek ott. Sokan megbolondultak, azokat a gyár előtt agyonlőtték. Az emberek annyira zavart állapotba kerültek, hogy például egy idős bácsi azzal ment oda Erzsébet szemüveges testvéréhez, hogy „professzor úr, itt a köpet”. És tüdővizsgálatról kezdett beszélni.

Egyik nap a 15 év alattiaknak és a 60 felülieknek külön sorba kellett állniuk. Egy vöröskeresztes autóból májkrémes konzerveket kaptak, ezzel indultak útnak. Erzsébetet és testvérét más gyerekekkel a Dohány utcai zsinagógához vitték, ahol sokáig vártak az utcán, amíg beengedték őket. Amikor az ajtó kinyílt, Erzsébet a jobb oldalon rengeteg halottat látott meg felhalmozva. Bent a sötétségben sok ember volt, csak a tóraszekrény előtt égett egy-két méces.

A zsinagógából végül a → gettóban egy olyan házba kerültek, ahol csupa gyerek volt. Egy nap a Józsefvárosi pályaudvarra kísérték a nyilasok több száz gyereket. Erzsébet és testvére megszökött a sorból a Fiumei úton. Beszaladtak egy házba, ahol egy asszony éppen takarított, ezért nyitva volt a lakása ajtaja. A két gyerek beszaladt hozzá, és a rekamiéja mögé bújt, de az asszony nem akart zsidó gyereket bújtatni. Ezért leszaladtak a pincébe, ahol megszédtek a zsebeiket krumplival. Este gyalog, mezítláb visszamentek zuglói házukba azt remélve, hogy a nagypapát és édesanyjukat is már otthon találják. Éjszaka értek haza, és a kijárási tilalom miatt mindent zárva és elsötétítve találtak. Ebben a helyzetben Tót Potya (Tót István) focista segített rajtuk, aki → légóparancsnokként az utcában lakott. Potya

a család régi barátja volt, és mivel éppen bombáztak, Tóték az óvóhelyen tartózkodtak. Tót egy éjszakára odaadta a lakásuk kulcsát, így tudtak bemenni a saját lakásukba. Másnap nem adták vissza a kulcsot, hanem egy másik családi baráthoz, egy a közelben lakó Szabó építészmérnökhöz mentek. Ő felajánlotta a gyerekeknek, hogy a környéken egy romos házba költözteti őket, ad takarót nekik és gondoskodik róluk, amíg a szovjetek meg nem érkeznek. Az építész úgy tudta, hogy a gyerekek nagyapja meghalt, a nagymamát pedig bevitték a gettóba. Erzsébet testvére elfogadta a segítséget, de Erzsébet mindenképpen meg akarta találni a nagymamát. Egy éjszakát még a saját lakásukban töltöttek, de a nyilasok éppen jöttek razziázni, ezért kimenekültek a ház hátsó részén. A gettó elé, annak Dohány utcai kapujához mentek. Az azonban zárva volt. Úgy jutottak végül be, hogy felkapaszkodtak egy bútorszállító kocsira, amelyik azért hajtott be a gettóba, hogy az onnan kiköltöző nem zsidók bútorait elszállítsa.

A nagymamát végül a Klauzál téri kórházban találták meg. A gyerekek először a Zsidó Tanács Síp utcai központjába mentek, ott kérdezték meg, hol keressék beteg nagymamájukat. Ott mondták nekik, hogy a kórházakat nézzék végig. Több helyen jártak, ahol földön fekvő emberek között keresték a nagymamájukat, mire a Klauzál téren megtalálták. Éppen a nagymamájuk mellett álldögáltak, amikor odajött a kórház egyik orvosa, aki el akarta küldeni a gyerekeket azzal, hogy egészségesek ott nem lehetnek. Beszélgetésük közben azonban kiderült, hogy a nagymama az Agulár család tagja, és a fia orvos. Kiderült, hogy a gettóbeli orvos korábban együtt dolgozott Agulár doktorral a Korányi kórházban. Ezután már nem akarta elküldeni a gyerekeket. Erzsébet testvérét könnyen bent tudta tartani, mivel annak az egyik szeme üveg volt (építkezéseken használt mész ment bele, az vakította meg). Erzsébet viszont csak úgy maradhatott ott, ha vállalta, hogy a nagymamáján kívül mindenki mást is ő ápol a szobában. Erzsébet így maradt ott, de ápolás helyett leginkább a sorban haló betegeken végezte el a szükséges tennivalókat. Ő kötötte például fel az állukat, rájuk tette egy cédulán a nevüket és levetkőztette a halottakat. A holttesteket két munkaszolgálatos vitte le egy Klauzál téri üzlethelyiségbe. Onnan aztán a Klauzál téren és a Síp utcában a zsinagóga udvarban kiásott tömegsírokba kerültek. A teremben végül mindössze 2-3 élő maradt, köztük a nagymama.

A nagymama mesélte el, hogy a nagyapa hazament a téglagyárból, de otthon ágyának esett. Tóth Potya segítségével a nagyapapa megkért egy környékbeli, ismerős bolgárkertészt, hogy őt és a nagymamát kocsin vigye be a gettóba. Így is történt, de amikor a gettóbeli állapotokat a nagyapa meglátta, megkérte a bolgárkertészt, hogy inkább vigye haza őket meghalni. A visszafelé úton a nyilasok leparancsolták a nagyapát a kocsiról, aki így félholtan került haza. Tóth Potya hívott ugyan egy orvost a haldokló öregemberhez, az azonban beadott egy injekciót, amitől

azonnal meghalt. Az akkor már lebénult nagymama meg ott maradt egy ágyban a halott férjével napokig. Tóth Potyát ugyanis időközben agyonlőtték a nyilasok, mivel zsidókat bújtatott. Végül a nagymamát valaki bejuttatta a gettóba, de arra Erzsébet már nem emlékszik, hogy ez hogyan zajlott.

Az édesanya, Agulár Margit sorsáról visszatérő túlélők számoltak be. Gyerekkori játszópajtása, az utcájukban lévő fűszeres lányával volt többek között együtt. Ő mondta el a háború után, hogy Bergen-Belsenben Erzsébet anyja kőtörésen dolgozott, legyengült, flekktífuszos lett, és meghalt. Apja haláláról szintén egy túlélőtől értesült, aki egyik nap megjelent náluk és apját kereste. Erzsébet mondta, hogy még nem jött meg, mire az illető közölte, hogy akkor már ne is várja, ezek szerint nem sikerült megszöknie. Apjáról a háború alatt annyi hírük volt, hogy a budapesti Albert-laktanyába került. Onnan írt egy levelet egy utcájukbeli péknek, amiben megírta, hogy hol van, és mivel nyári ruhában vitték el, egy meleg takarót kért. A levelet azonban a pék csak valamikor később dobta be a család postaládájába, így már nem tudtak segíteni rajta.

Még a felszabadulás napjaiban történt, hogy szovjet katonák törtek be Erzsébeték zuglói házába, és tüzelőnek el akarták vinni az ajtót. András, Erzsébet testvére megpróbálta elmagyarázni nekik, hogy ők árvagyerekek: „mama, papa puff-puff” – mondta a katonáknak. Ezt meghallva nem vittek el semmit tőlük. Sőt, az egyik idősebb, odesszai születésű katona – Erzsébet szerint valószínűleg zsidó – ettől kezdve minden nap vitt főtt káposztát nekik. Az edényt a szomszédoktól vette el. Nagyjából két hétig, amíg a közelben voltak. Erzsébet a gettó felszabadulására is emlékszik, ő először egy szovjet katonánót látott meg. E két dolog miatt – a gettó felszabadítása és a főtt étel – mindig hálával gondol a szovjetekre. Erzsébet számára ugyanez a segítségnyújtás, segítő szellem jellemezte a mihát is. Erzsébet cionista neve a mihán Eszter volt.

„Így maradtunk mi teljesen árván. Ezt muszáj elmondani ahhoz, hogy elmagyarázzam, hogyan kerültem a mihára. És hazajöttünk, és mit ad a sors, szét van a házunk löve, egy részébe idegenek költöztek be. Ott a lakás teljesen üresen. A bútorzat, ami volt, hogy helyet tudjunk adni ennyi embernek [amikor csillagos ház lett] az a műhelybe került, és azt elvitte a bomba teljesen. 11-szer cserélt gazdát ez a rész, a Telepes utcai iskola és a Rákos-patak közötti rész, igen nagy harcok voltak. A Bosnyák téren volt egy nagy orosz katonai temető. Rengeteg orosz katona halt meg. Így kerültünk mi haza a nagymamával. Úgyhogy azon a télen se fűtés, se ruha, semmi. Sokszor belegondolok, hogy az a bugyi, ami rám került novemberben, még tavasszal is az volt rajtam. Szappan se volt, semmi se volt. Sebekkel voltunk tele, én is. Borzasztó. A testvérem, aki állandóan jött-ment, és egyébként a zsidó

gimnáziumba járt, amikor jött a korai tavasz, megtudott egy címet, és oda elment. Az volt a zsidó gyerekeknek a központi helye, akik szülők nélkül maradtak.

Ez volt a lányárvaház a Hungária körúton, a Hungária körút és Ajtósi Dürer sor sarkán, ami most Közlekedésrendészet. [Hungária krt. 149, 1945-től → somér gyermekotthon.] Ez az árvaház volt a zsidó gyerekeknek a központi helye. Oda elment a testvérem, és ott közölték, hogy jönnek a → deportálásból is az árván maradt zsidó gyerekek, illetve itt lévők, és elvitték a testvéremet Újszegedre. Volt egy fertőtlenítő a Hungária körút és a Dózsa György út sarkán, egy iskola, ahol a Vakok Intézete van. Úgy kezdődött, hogy a gyerekeket, akik jöttek haza a deportálásból, ezt úgy kell érteni, hogy rongyosan, éhesen, tetvesen, hát mi is tetvesek voltunk, megfürdették, lefertőtlenítették, és összeállt egy csapat. Őket mind elvitték Újszegedre. De mind többen jöttek, jöttek, ahogy jött a tavasz meg a nyár.

A nagybátyámnak kapcsolatain keresztül sikerült elintéznie, hogy a nagymamámat bevigyék a Vas utcai kórházba, hogy rajtam is segítsenek. [Vas utca 17, eredetileg Pajor Szanatórium] De csak átmenetileg, mert gyakorlatilag azon a betegségen nem tudott segíteni senki, és hazaadták. Amikor a nagybeteg, lebénuult fekvőbeteg nagymamát sikerült elhelyezni a kórházban, akkor beköltöztem a mihára.

Jött 1945 ősze, és a nagymamám testvérének megint csak sikerült elintéznie, hogy nagymamát elhelyezzék, és akkor én is bekerültem a téli időszakra [a mihára], ami egy borzasztó nagy boldogság volt, mert jótékonyági alapon, a Joint révén kaptunk különböző használt ruhákat. Korabeli fiatalok voltak, az enivaló is biztosítva, nagyon, nagyon jó volt. Emeletes ágyakat szereztek be, én fenn feküdtem az emeleten; és mindig mentem be a nagymamához, törődtem a nagymamával.

Szabad ki-be járkálás volt?

Igen, Teljes szabadság volt. Mi az első emeleten voltunk, és fönt az emeleten volt a → plúga, ahol már a 15-16 éven felüliek, a nekünk felnőttek voltak, 18-20 évesek. Velük nem volt különösebb kapcsolódásunk, de velünk nagyon rendesek voltak. Amikor jött a tavasz, és elvittek minket Szilvássváradra, akkor voltam először olyan helyen, a Bükkben, hogy életem legszebb élménye volt. Jöttek oda a plúgások is, nagy tüzet csináltunk, és énekeltük azokat a zsidó dallamokat, amiket ott megtanultam héberül.

El tudod énekelni?

Emlékszem mindegyikre majdhogynem, de a szövegét már nem tudom. De mindig énekeltünk, jó kedélyűek voltunk, vidámak. Életben maradtunk. Azokra emlékszem, akikkel én egy csoportban voltam, a fényképek alapján is. Akik pestiek voltak, mind elmentek megkeresni, hogy kik jöttek vissza a családjából. A korombelieket tudom mondani, a nagyobbakat nem tudom. A pestiek a pestieket, a vidékiek mentek a vidéki helyekre, de persze nem találtak senkit életben. Állandóan Izraelről hallottunk. De hol volt akkor még Izrael? Angol gyarmat volt. De Izrael és az

→ alijázás volt a megoldás [nekünk] mint gyerekeknek. Ez volt az elképzelésünk. Igen ám, de nyáron el kellett mennünk dolgozni. Nyírbogátra mentünk, dinnyét kapálni, meg egyéb mezőgazdasági munkát csinálni, [végezni], én tudom, hogy én dinnyét kapáltam. A forró melegben mezítlábasan mentünk a homokban, és dolgoztunk. A nagymamának mindig írtam, és van egy levelezőlap, amit nem dobtam el, hogy itt lakunk. De a nagymamát is ki kellett hozni a kórházból, és akkor jött, máig is titokzatos előttem, csak most, ahogy összeakadtunk, gondoltam először rá, hogy az alijázás [vajon miért vált sürgőssé?] Államosították? De el kellett hagyni az otthont.

Én akkor [Nyírbogáton] elhatároztam, amikor dinnyét kapáltam, hogy mit fogok csinálni az életem során. Mindig ezt a nehéz munkát fogom csinálni? Elhatároztam – mert a testvérem folytatta az ipari gimnáziumot tovább a Szent Domonkos utcában –, hogy én is beiratkozom az iskolába, és tanulni fogok. És akkor hárman egyszerűen otthagytuk [a munkát]. A Jointtól kaptunk cipőt, az nagy szám volt, és az új volt, és azt odaadtuk egy parasztembernek, aki bevitt minket Nyíregyházára szekérrel. Fölszálltunk egy vonatra, jegy, pénz, minden nélkül, és lógtunk végig egész Pestig, és jöttünk vissza a mihára. Én akkor rögtön beiratkoztam iskolába. [Pesti Izraelita Hitközség Gépészeti Ipari Középiskola. Erzsébet az egyik első leánytanuló volt.] Amit nem tudok, hogy [miért] mondták nekünk az aliját, hogy napokon belül menni kell Izraelbe. De nem mondták, hogy miért, mert akkor még nem volt Izrael. A másik, hogy a Keleti pályaudvarra kellett eljutni, de titokban. Ezt a titkot nem értem.

Mikor volt ez?

'46 ősze. 1946. szeptember. Akkor mentem iskolába. Mondtam, hogy iskolába megyek. Nem mertem elmondani a vezetőknek ott a mihán, hogy én nem megyek el [Izraelbe]. De az unokahúgom, [Gyémánt] Edit szerelmes volt egy fiúba, az Oliba [Olivér] és ő elment. Az édesanyja élt, itthon volt, és könyörgött neki, hogy ne menjen el, ne hagyja itt. Nem, nem, ő alijázik, és alijázott is. Egyébként nagyon szenvedéses volt az ő életük, mire kijutottak Izraelbe, úgy aludtak sátorban, hogy még kígyók is másztak körülöttük. De eljutottak Izraelbe.

*Csoportkép a Hungária körúti otthonból alijázni készülő fiatalokról, 1946
Felső sor: Kaufman Noémi, Grünwald Hajim, Gyémánt Andris es Erzsébet
Középen: Szara, ?, Strasszer Ahuva, Blaustein Jakov és Aliz.
Alsó sor: Weisz Szimha, Gyémánt Dvora, Erdős Hillél, Schwarz Márta, Szidon Olivér (Mose)*

Én meg, mivel a nagymamát megint kiadták a kórházból, egyedül maradtam vele. Semmink nem volt és senkink. Másnak sem, de nekünk pláne nem volt. Én az iskolában kaptam ebédet, a Zsidó Gimnáziumban főztek, és szerencsémre itt a zsinagóga melletti házban is volt egy kifőzde, és a környéken egyedül maradt zsidóknak adtak ebédet, és azt az ebédet hoztam haza a nagymamának. Így jártam iskolába. Szegény nagymamának, aki szellemileg teljesen ép volt, de se orvos, se gyógyszer, se semmi nem volt, és a lába egyre inkább dagadt. Ordított a fájdalomtól éjjel-nappal, és én, aki 15-16-ik évemben voltam már, nem tudtam fölfogni, hogy ez mekkora fájdalommal jár. [...]

Egyszerűen nem tudtam, hogy mit csináljak szegénnyel, és akkor az egyik Agulár nagybácsi, aki Kalocsán lakott, nagypapám öccse, aki életben maradt, amikor jött Pestre, idejött aludni. Ott is nagy volt a nyomor; az egész országban nagy volt a nyomor, így anyagilag nem tudott segíteni rajtunk. De mivel ő is borkereskedéssel foglalkozott, tudott adni emlékszem, 10 forintot. Ez már '47-ben volt. Az Amerikai

úton, ami most az Idegsebészet, az volt a Zsidó Szeretetkórház. Azon a pénzen hoztam egy taxit, és a karomon vittem be a nagymamát. Lehetett vagy 30 kiló. Egy csíkos férfiing volt a hálóinge, talán a gettó óta. Cserélni se tudtunk, semmink nem volt. Így vittem a nagymamát a lépcsőkön föl. A Zsidó Kórházban a folyosón is feküdtek betegek. Amikor az orvos meglátta a nagymamát, összecsapta a kezét: „Úr Isten! Azonnal amputálni kell.” De én nem tudtam beleegyezést adni, mert még kiskorú voltam. „Szerezz egy hozzátartozót, aki aláírja, hogy amputálhatjuk a lábát!” És akkor elmentem a nagymamatestvéréhez, aki azonnal eljött, és beleegyezését adta. Akkor leamputálták a lábát.

Akkor jött az ősz. Elmondani nem tudom azt a kétségbeesést, amikor fűtőanyagunk nem volt! A testvérem maradt továbbra is kollégiumban, valahova Újpestre helyezték őket, a későbbiekben államosították az árvaházat. Akik alijáztak, azok elmentek, akik nem alijáztak, azokat valahova ► Mátyásfüldre vitték. Ott volt valami gyerekkórház. Ő oda került. Onnan járt szintén a Gépipari Gimnáziumba, ahogy én is.

Gyémánt...?

András. Igen. Ebben az évben halt meg. Akkor a sorstól azt kívántam: bárcsak halna meg szegény nagymama. Nem, nem, nem tudtam! Nem, nem! Teljesen kilátástalan volt az a '47! Akkor október volt. A vizit még rendben volt, és mire a kórterem ajtajához ért [az orvos], hirtelen meghalt a nagymama.

1947 októberében halt meg. Örültem neki. Szegény, megoldódott [a helyzet]. Pénz, minden nélkül, szegénységi alapon nekem kellett intézni a temetését. Pénz, minden nélkül úgy tudtam elbúcsúzni tőle, hogy bementem a halottas [házba]; reggel fél 9 és 9 között temették. Mert teljesen szegénységi alapon ment, de betartották [az előírásokat], lemosdatták a halottat. [...] És akkor nem volt, aki eltemesse. Nem volt rabbi. Egyrészt azért, mert a háború után voltunk, és megölték a zömét, a másik pedig, hogy olyan korán reggel volt. Szinte sötét őszi reggel. És aztán a kiskocsival, ahogy vitték a 38-as parcellához – megint a sors –, a hittan tanárom, aki negyedik polgáriban tanított, nem tudom a nevét, azzal találkoztam. Megismert. Én is megismertem. Kérdezte, hogy kit temetnek. Mondtam, hogy a nagymamát. Akkor ő elkísért a sírig, és elmondta azt az imát, ami – bár nem voltunk vallásosak –, de nagyon jól esett! Nekem is, és az az összetartás! Sokszor mondják, hogy van a zsidóságban valami, ami összetart. Na, így temetődőtt el a nagymama. Utána államosították a mihát, plúgát.

A miháról tudsz esetleg még mesélni? Kik voltak a nevelők?

Nem volt olyan, hogy nevelők. Ilyen nem volt.

Tanulás sem volt?

Nem. Nem, teljes szabadság volt. Éneklés volt, reggelit adtak, ebédet adtak, akkor összejöttek a fiatalok, és beszélgettünk, mindenki elmondta a maga sorsát. Az egyik kislány csepei volt, és elmentünk oda. Milyen szegényen éltek! Csak néztem,

ahonnan elvitték a szüleit. Ugyanúgy, akihez [később] hozzáment az unokatestvérem, Gyémánt Edit, az Ottóhoz is elmentünk. Ők Erzsébeten laktak. Pesterzsébet akkor még vidéknek számított, városrész volt, most már kerület. Ékszerész volt az apukája, az anyukája [...] Megölték őket. Eljött Ottó is, megmutatta, hol laktak, mint laktak. Volt összetartás. De vissza is mentünk a [mihára]. Az volt az otthonunk.

Valaki irányította ezeket a kirándulásokat?

Nem. Én kislány voltam, 14 éves, nem tudtam fölmérni, hogy kik szervezték. A plúgások voltak? Csak azt tudom, hogy tőlem idősebbek. Nem volt semmi szakosítás. Hogy kik intézték, hogy el kellett menni dolgozni Nyíregyháza környékére, [nem tudom.] Mindenki ment, a plúgások is mentek dolgozni. Nyilván kaptak pénzt azoktól a gazdától, akiknek dolgoztunk, de ott is volt ellátásunk.

Volt fluktuáció a mihában? Cserélődtek a lakók?

Az otthonon belül nem. Együtt maradtak. Tavasztól jöttek állandóan egész őszig a deportálásból. De nem csak hozzánk jöttek. Voltak → Hanhacok mint a barátnóm, akik a nyár folyamán jöttek haza, mert vagy betegek voltak, vagy keresték az otthonukat, de nem találták, és ide irányították őket Budapestre. A legkülönbözőbb fiatal gyereket kell elképzelni. Én a Hanhacokról hallottam a későbbiek során, de én → somér hacair voltam, azt ismertem meg, és azon belül semmiféle mozgás nem volt.

Azonosultál a somér szellemmel?

Teljesen. Kommunista, szocialista elveket vallottak. A Hanhacok szocialisták, mi pedig kommunisták voltunk. Baloldaliak. Az a felfogás, ami akkor volt, az nekem rettenetesen tetszett. Mindenkinek dolgozni kell, és ez vitt engem ahhoz, hogy tanuljak is. A fiatalságot tanítani kell, tanulni kell. Örökösen ez volt a téma. Izraelben tanuljatok! Menjetek, alijázzatok, és tanuljatok! Dolgozni kell és tanulni kell. Ez volt a szellem. Csavargó nem volt a társaságban. Azok közül, akik hazajöttek, és odakerültek szerencsétlen körülmények között, egyik sem volt szélhámós vagy gazember.

Ez a gondolat, hogy segíteni kell más embereken, ez az eszme, amivel a mihán is találkoztam. Mert ott is segítették egymást a gyerekek. A segítség, a szolidaritás.

Színielőadás volt?

Nem, még gondolatban se. Akkor annyira meghurcolt fiatalságról volt szó! Csak, hogy vagyunk valahol, ahol nem bántanak, ahol enni adnak, ahol törődnek velünk, és akik azt mondják, hogy Izrael a mi hazánk, de most angol gyarmat, és folynak a tárgyalások. De hogy nem olyan könnyű oda bejutni, arról szó se volt. Az a nagy titoktartás az alijázással kapcsolatban. Ez a csoport [Erzsébet miha csoportja] a Keleti pályaudvarról ment el 46 szeptemberében. Az unokatestvérem is akkor ment el.

Emlékszem, odaültem Edit ágya szélére, és mondtam: „Editke ne menj el! Ne hagyj itt az anyukádat!” Editnek volt egy beteg testvére, Gyémánt Gábor, paralízissal feküdt, aki aztán meg is halt. „Ne hagyj itt őket!” „De az Oli, az Oli, de az Oli!” Ő volt a fiúja. Edit fiatalabb is volt tőlem két évvel, az is sokat jelentett. Tőle tudom, hogy [Izraelben] még van élő azok között, akik a fényképen vannak.

Edit is árva volt?

Félárva. Az ügyvéd apukáját, dr. Gyémánt Árpádot '42-ben elhurcolták és munkaszolgálatban megölték, és az anyukája, [Edit] kisöccsével túlélte a gettót.

Az anyukája egyedül ápolta ebben a nagy nyomorban, tehát nemigen volt ideje az Edittel, az egészséges gyerekeivel törődni. Én hívtam el a mihára, és akkor egy fiúval szerelembe esett. Két kis gyerek. Ők elmentek, alijáztak, nagyon-nagyon nehéz körülmények között. Most már dédnagymama. Gyönyörű családja lett Izraelben.”

Erzsébet szinte egész családja meggyilkolása miatt Magyarországot nem érzi hazájának. A férje miatt maradt az országban. Persze „vannak hülye zsidók is” – mondja. Például családja egyik ága, ahol ő mondta meg a gyerekeknek, hogy a családja, így ő is zsidó. A család ezért a mai napig nem áll szóba vele

„Zsidó vagyok, 100 százalékosan, büszke vagyok, nem tagadom senki előtt. A cionizmussal teljes összhangban van a zsidóság. Aki zsidónak érzi magát, annak a hazája Izrael. Onnan eredünk, és az a hazánk. Nagyon megszenvedtünk érte, mióta a zsidóság létezik. Ki tudták irtani a zsidóságot? Az egyetlen faj a világon, amelyiket nem lehet kiirtani, mert összetartás van a zsidókban. És mi tart össze? Az örökös üldözés. Akik elzárkóznak a cionizmustól, azok asszimilálódnak.”